

Balázs Géza

Mai szólások

Humor szólásokban. Szólások nemcsak a régiségben léteztek, hanem ma is élnek, sőt folyamatosan keletkeznek. Jó okunk van föltételezni azt, hogy a nyelvi frazeológia hagyományörző, egyszersmind folyamatosan megújul.

A mai szólások többek között azt bizonyítják, hogy elevenen él a nyelvi humor, a nyelvi képkalkító fantázia. Ezeknek a szólásoknak a „maiságát” szemléletükön túl a nagyon is korunkbeli jelenségek: a televízió, a mobiltelefon, a szépségszalon, vagy éppen tudományos, esetleg tudományoskodó nyelvezetük mutatják.¹ Lássuk rögtön a tévét: „Olyan vagy, mint az öreganyám tévéje: nagyképű és homályos...” A szóláshasonlatban (hiszen benne van a hasonlatot bevezető mint szó) a hatvanas évek első tévéinek képe sejlik fel: a kis képernyős után a nagy képernyős, de még mindig fekete-fehér, s a sugárzási feltételek miatt: homályos. Valószínűleg a nagy képernyőből ered a nagyképűség fogalma. Akárcsak a szélesvásznú film mintájára alkották meg: „szélesvásznú fiatalember”. Nyilván a széles vállúra gondoltak.

¹ Az írásban szereplő szólásokat az 1990–2006 közötti időszakban a magyar médiában (sajtó, rádió, televízió) gyűjtöttem. Néhány szólást tartalmaz közülük a *Miért jobb a sőr a nőknél?* (Balázs 2001.) című munkám is. Az írás rádiós változata elhangzott a Magyar Rádió *A magyar nyelv hete* műsorsorozatában is (Kossuth rádió, 2006. május 2. 20.35).

A televízió után: mobiltelefon: „Olyan béna vagy, hogy orra esel a mobiltelefon kábelében.” A szóláshasonlat egy állandósult bevezető formulával kezdődik: „olyan vagy, olyan béna vagy...” A mai szólásokban gyakori a másik ember csipkedése, lekicsinylése. A humor világos: a mobiltelefonnak nincs kábele...

Egy újabb szólásban a szépségszalon bukkan elő: „Olyan ronda, mintha a szépségszalonban rajta hagyták volna a pakolást.”

Hihetetlenül gazdag az efféle, negatív minősítéseket tartalmazó mai szólások száma. Szinte egész szóláscsaládok jöttek létre, s jól jelzik, hogy a szólások ott (olyan közösségekben, olyan beszédhelyzetekben) virulnak, ahol a szóbeliség elevenen él. Például a diákok között. Mert diákoknak kellett kitalálniuk a következő, matematikai fogalmakat szerepeltető, pontosabban integráló szólást: „Úgy bederivállak, hogy senki sem integrál ki.”

Van azután olyan szólás, amelyben megjelenik a nemzetközi környezetvédő szervezet: „Olyan kövér vagy, hogy a Greenpeace visszahúzna az óceánba a partról...” Bizonyára nem kell magyarázni, itt a bálnával vont párhuzamot az elmés szólásalkotó. Ezeket a szólásokat egyébként részben már fölfedezték a nyelvészek és az írók. A különféle szlengszótárakban találunk belőlük mutatókat, sok irodalmi alkotásban pedig a jellemzés fontos eszközei. Tehát nemcsak diákközösségekben hallható ez a mondás: „Ha öreg-

anyámnak kereke lett volna, nyilván omnibusz lett volna.”²

Vagy egy kicsit modernebb eszközzel: „Ha öregapámnak áramszedője lett volna, nyilván ő lett volna a villamos.”

Azt ígértem, hogy mai, sőt az elmúlt másfél évtized szólásait mutatom be. Úgy is van: a rádiótelefon, a szépségszalonnakétségtelenül nagyon mai jelenség. Ám ezeknek a szólásoknak az előképe ott él a magyar folklórban, egyes szójátékok pedig felbukkannak Karinthy Frigyesnél is. Egyik, erre a jelenségre rímelő paradoxonát a *Találkozás egy fiatalemberrel* című novellájából idézem: „A várkastély leszállt a hegyről, és ostrommal bevette a völgyet... A tölgy meghódította a folyondárt és szerelmesen körülcsavarta.”

Ezek után nyilván sokan elmondhatják – talán rólam is: „Annyi benned az eredetiség, mint egy fénymásolatban.” A fénymásoló, a fénymásolat ugyancsak modern eszköz és eljárás.

A szabad szókapcsolatoktól a kötöttekig. A nyelvekben a szókapcsolatoknak több típusa található meg. Először is vannak a teljesen alkalomszerű, szabad szókapcsolatok. Vannak azután a szerkezetileg és jelentésanalag teljesen kötött, csak együttesen értelmezhető, erős metaforikus értékkel és nyelvi hagyományokkal bíró, közkeletű, állandósult szókapcsolatok. Ezek közé tartoznak a már említett szólások, valamint a szóláshasonlatok, az ún. helyzetmondatok, és a nagyobb, már-már folklórnak tekinthető beszédművek.

Vegyünk először egy hagyományos szólást: „Felkapja a vizet”.

Az a jelentése, hogy felidegesedik. Változatai, amelyeket az ideges, ideges-

kedés, idegeskedik, idegesség fogalmi körben a *Magyar szólástár*³ gyűjtötem össze: „Felmegy benne a pumpa, Felmegy a vércukra, Csupa ideg, Elfogja a harctéri idegesség, Ideget kap tőle, Kiütést kap tőle, Lila lesz a haja tőle, Szétpattannak az idegei, Rájön a bolondóra, Rosszul bírja a gyűrődést”.

Ezeknek is az a jelentésük, hogy felidegesedik. Mivel a szólások keletkezését csak ritkán tudjuk megragadni, sokról nem tudható, hogy mikor keletkezett. Ám kétségtelen, hogy a „pumpás” szólás egyik újabb változata egészen új, és immár nem is szólás, inkább beszólás vagy vicc: „Reggel a vécé mellé ültem, és felment bennem a pumpa.”

Hagyomány. Az állandósult szókapcsolatok meghatározásánál az egyik döntő szempont a nyelvi hagyomány. A hagyomány pedig ismétléssel rögzül és adódik át nemzedékről nemzedékre. A szólásokon és közmondásokon kívül vannak további előre megformált, sokszor ismételt, megszokott mondatok, amelyek készen illeszkednek bele közléseinkbe. Ezek a kis beszédművek a folklór, az irodalom, a tömegkultúra segítségével kerülnek mindennapi nyelvhasználatunkba. Korábban a templomban, iskolában hallott, olvasott szövegek, memóriateretek segítették e formák rögzülését, újabban a tömegkommunikáció közvetítőereje felfokozta e jelenségeket. Az irodalmi eredetű elemek forrásai minden európai nyelvben azonosak: a Biblia, a klasszikus irodalom, a világirodalom és természetesen a saját nemzeti irodalom. És a maiak?

„Rajzoljon körül téged a Doszpot Péter!” A szólás egy közismert szemé-

² Temesi Ferenc *Por* című munkájában is előfordul (1986).

³ *Magyar szólástár*. Főszerk.: Bárdosi Vilmos. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003.

lyiségre, a gyilkossági ügyekben nyomozó rendőrtisztre utal. Vajon mikor lesz a közismert Doszpot Péterből ismeretlen szólásfigura, mint mondjuk Deákné vagy Marci?

„Hordassa el a Gellért-hegyet, mert árnyékot vet a jogi karra!”

Mondta egyszer állítólag egy jogi kari professzor. A lehetetlenséget, a hasztalan próbálkozást jól mutatja szólásunk.

„Finom vagyok, mint egy ráspoly, és érzékeny, mint egy végécésze.”

Ismét a lehetetlenségeknél vagyunk, ráadásul meglehetősen érdekes képi fordulatokkal (a ráspoly „finomsága”, a végécésze „érzékenysége”).

„Megkapta Magyarország összes országútját.”

Azaz: munkanélküli lett.

„Kicsit nem lehet valakit megölni.”

Bölcs, filozofikus mondás.

„Ha van egy magyar ismerősöd, akkor nincs szükséged ellenségre.”

Egy korábbi változata még ez volt:

„A barátaittól ments meg, uram, az ellenségeimmel magam is elbánok.”

Helyek, helyzetek. Ha esik, a budapestiek autóba ülnek, s megszületik a közmondás: „A budapestiek az autót esernyő helyett használják.”

Ha valakinek hiányos a fogsora: „A fogai közé ütöttek néhány space-t.” Nyilván számítógépes hatásról tanúskodik a szólásmondás.

Kismama-mondás: „A kisgyerekekben az a jó, hogy mosható és hogy felnő.”

Orvosi mondás: „A hosszú élet titka egy jól gondozott szívbaj.” Vagy egy másik: „Nincs egészséges ember, csak rosszul kivizsgált.”

A túlzott idegenszó-használatot kifigurázó mondás: „A vadkacsa nem a regionális biocentrumra száll le, hanem a pocsolyára.” Magam egy

konferencián hallottam, így talán szólóigének is fölfogható.

A rendszerváltozás utáni időszak szomorú mérlege – szólásban: „A magyar oktatás többet adott a gazdaságnak, mint a gazdaság az oktatásnak.”

A művelődés, a műveltség fontosságára figyelmeztető szólás: „A kultúra önmagában érték, és olcsóbb, mint egy Jamaha!”

Nagyon rosszul néz ki valaki: „A Titanic óta te vagy a legnagyobb roncs.”

A felsőoktatás levelező tagozatát gúnyoló szólásmondás: „A veréb is énekesmadár, csak a levelező tagozaton végzett.”

Filozofikus mondásokból igen sok van, ezek tekinthetők a frazeológia legnagyobb értékeinek: „Annyi a különbség, hogy amikor megszületünk, a kezünkre kötnek egy cédulát, amikor meghalunk, a nagy lábujjunkra.”

Megint egy filozofikus mondás: „Amikor megszülettem, annyira meglepődtem, hogy másfél évig nem tudtam megszólalni.”

A különböző házasságból származó gyermekek megkülönböztetése: „Az én fiam meg a te fiad üti a mi fiunkat.”

Valaki belehajt a piros jelzésbe: „Az érett színeket kedveli.”

Egy a számos internetes mondás közül: „Az internet nyitott mondat. Bárki, bármikor hozzáírhat.”

Arányszámok: „Bolygónkon a meglévő intelligenciahányados állandó, csak a népesség folyton nő.”

Az infantilis beszédmódot utánzó mondat: „Depi vagyok, öngyi leszek”.

Vagyis depressziós vagyok, öngyilkos leszek. És mi történik azzal, aki manapság nagyon meglepődik: „Dob egy hátast.”

Térjünk vissza a rendszerváltáshoz: „Én se megyek toplessbárba tán-

cosnőnek, marxista se legyen filozófus.”

Végül pedig egy jellemző elszólás: „Én csak az ügyésem jelenlétében vagyok hajlandó nyilatkozni!”

Hogyan öröklődnek, hogyan keletkeznek a szólások? A közmondástudásról a magyar néprajzkutatók feljegyezték, hogy elsősorban a család és az iskola a szólástanulás terepe. Az iskolai olvasókönyvekben a fogalmi gondolkodás fejlesztése miatt szerepeltetik a közmondásokat. Egy húsz évvel ezelőtt, egy budapesti általános iskolában végzett felmérés szerint az olvasókönyvben szereplő szólásoknak 32%-át ismerték csak a diákok. Azóta a kép föltehetően romlott. A hagyományos, művelődéstörténeti, például irodalmi háttérű szóláskincs helyett azonban a városi gyerekek egyre több új szólást, szóláshasonlatot és közmondást ismernek, s föltehetőleg alkotnak.

Kevés vagy... Hihetetlen gazdagságú pl. a *Kevés vagy...*-gyal kezdődő, a másik leértékelését mutató szólásféleség. Szinte már sportot űznek az újabb és az újabb formákból:

– Kevés vagy, mint Balaton szeletben a hullámverés.

– Kevés vagy, mint BKV-nál a kényelem.

– Kevés vagy, mint börtönben a vészkiárat.

– Kevés vagy, mint disznósajtban a rőfögés.

– Kevés vagy, mint dobostortában az ütemérzék.

– Kevés vagy, mint erdőtűznél a vízipisztoly.

– Kevés vagy, mint Kemping sajtban a sátorfelszerelés.

– Kevés vagy, mint kompon a vészfék.

– Kevés vagy, mint lángolt kolbászban a lángolás.

– Kevés vagy, mint lépes mézben a zümmögés.

– Kevés vagy, mint lúdtalpbetétben a gágogás.

– Kevés vagy, mint macskanyelvben a nyávogás.

– Kevés vagy, mint madártejben a csipogás.

– Kevés vagy, mint Medve sajtban (Mackó sajtban) a brummogás.

– Kevés vagy, mint ónos esőben a hajszáritó.

– Kevés vagy, mint sivatagban a gémeskút.

– Kevés vagy, mint tőkés récében a dollár.

A humor olykor csak egy egyszerű szembeállítás, például: „Kevés vagy, mint tanyán a villanyszámla”, máskor azonban egy nyelvi paradoxon: a Balaton szelet kapcsolatba hozása a Balatonnal és a hullámveréssel, a disznósajt kapcsolatba hozása magával a disznóval és a rőfögéssel. Azt is mondhatjuk, hogy ezek a szóláshasonlatok kis nyelvi tréfák.

Nehogy már... Vagy egy másik szólastípus, amely ugyancsak a másik ember figyelmeztetését szolgálja, és ugyancsak paradoxonra, lehetlenségre épít:

– Nehogy már a befőtt rakja el a nagymamát.

– Nehogy már a bogó egye meg a madarat.

– Nehogy már a cipő húzza fel az embert.

– Nehogy már a csörgő rázza a gyereket.

– Nehogy már a fa tekeredjen a kígyóra.

– Nehogy már a fagyvi visszanyaljon.

– Nehogy már a farok rázza a kutyát.

– Nehogy már a Lánchíd folyjon a Duna alatt.

– Nehogy már a lekvár keverje a nagymamát.

– Nehogy már a levél rázza a fát.

– Nehogy már a ló mondja meg, merre szántson az eke.

– Nehogy már a málna mondja meg a medvének, hogy mikor legyen a szüret.

– Nehogy már a nyúl vigye a pus-kát.

Ezeknek a szólásoknak az alapja talán egy elszólás lehetett: valaki ahe-lyett, hogy a gyerek rázza a csörgőt, azt mondta, a csörgő rázza a gyereket. S ettől kezdve nem volt megállás.

Szólás és életkor. A megfigyelések szerint a szóláskincs használata az életkor gyarapodásával nő. De van egy másik megfigyelés is: a szólás, szóláshasonlat használata az igényes, a választékos nyelvhasználat velejárója. Ahogy csökken ennek jelentősége, szerepe, úgy csökken a használt szó-lások száma is. De van a szóláshasz-nálatnak egyéni sajátossága is. Akad-nak emberek, akik nagyon sok szólást használnak, „szólásmód-tarisznyának” nevezi őket egy néprajzkutató, mások keveset.

Szólásalakítás. A nyelvi részletekre nemcsak a szavak, hanem a szólá-sok, közmondások esetében is ügyel-ni kell. Mondhatnám mai szólással: „Ne keverjük össze a harcra máját a Marcsa hájával!” vagy: „... a boka táját a toka bájával”, „... a fartót a tar fővel”, „... a jó bor kulcsát a kóbor Julcsával”, „... a csokorban adott bókot a bokor-ban adott csókkal”.

Ezek a mesteri fölcserélések egyébként a kiazmusnak nevezett je-lenséget, vagyis a keresztező szó-, il-letve mondataalakzatot valósítják meg.

Lássunk csak néhány bonyolultabb formát:

– Nem mindegy, hogy egyöntetű, vagy ön egy tetű.

– Nem mindegy, hogy mögöttem, vagy nem öttem mög.

– Nem mindegy, hogy Gödön van szobrod, vagy Szobon van gödröd.

Bizony nem mindegy, sőt láthat-juk, hogy ezekben a szólásokban ben-ne vannak a nyelvjárási humorlehe-tőségek: *mögöttem* vagy *nem öttem mög*, sőt még az igen mesteri hely-cserés támadás Göd és Szob között! Innen már csak egy ugrás a viccé vált szólás:

– Na de Józsi bácsi! Nem széklet-ből sormintát végig az ajtóra, hanem a székletmintával a sor végére az ajtó-hoz!

A részletek olykor egyetlen ma-gánhangzóban, sőt annak időtartamá-ban rejlenek. Már az iskolában is tanít-ják, de talán nem árt megismételni a közismert szólást: „Közös lónak túros a háta.” Tehát nem túros, hanem tú-ros. A különbség az o hang rövid vagy hosszú volta. Közmondásunknak az a jelentése, hogy: „amit többen is hasz-nálnak, az rendszerint hamar tönkre-megy, mert a lelkiismeretlen emberek kevésbé ügyelne a közösrre, mint arra, ami csak az övék”. A közmondás el-vétésének oka az, hogy a *túr* szó ma már nem köznyelvi szó, nem ismerik a jelentését. A *túr* valójában egy régi, úgy mondjuk, elavult szavunk. Jelen-tése ez volt: „emberen lovaglástól, állaton hám, iga, nyereg dörzsölésétől keletkezett seb”. A közös lónak bizony sebes lesz a háta. Aki azonban nem ismeri a *túr* szónak ezt a jelentését, az értelmesít, vagyis a *túr* helyett *túróra* gondol. S így lesz a közös ló háta nem túros, hanem *túros*. De hogy ennek „mi a túró” az értelme, azt nem talál-gatom...

Persze ha már a tejtermékeknél vagyunk, említsük meg rögtön a vaj van a fején szólásunkat is. Jelentése: „hibás, elmarasztalható valamilyen ügyben, bár még nem bizonyították rá a bűnösségét”.

Ahhoz, hogy megértsük a szólást, teljes változatát kell segítségül hívunk. Bizony egy szép képes közmondás pattan ki elénk: „Akiene vaj van a fején, ne menjen a napra!”

Tehát aki vétkes, bűnös, az jobb, ha nem kérkedik tisztességével, hiszen úgy járhat, mint a vajjal a fején a napra menő ember... Szólásunk azonban újabban gyakran ebben a formában bukkan föl: vaj van a füle mögött. De annak mi az értelme? Ha valaki vajjal a füle mögött megy a napra, az nem annyira szemléletes, mintha a fején lenne az a bizonyos vaj. Ebben az esetben egy másik szó-lás hatását fedezhetjük föl: Valami van a füle mögött. Ügyeljünk a részletekre, mondjuk azt, hogy valami van a füle mögött, illetve vaj van a fején, de a kettőt ne próbáljuk meg összegegyünni!

A hosszú használatban megváltozott az eredetileg „összerúgja a patkót” szólásunk is. Az összerúgja a patkót jelentése: „összevész valakivel”. S már látjuk is a rugdalózó lovakat! De miközben a lovak rugdossák egymást, por is keletkezik. Ezért a szólás ma már inkább így fordul elő: „összerúgja a port”.

Ez a szólás bár megváltozott, a képvisége megmaradt, vagyis kifejező, értelmes szólás ez is, az is.

Egészen mai keletű szólásunk az, hogy: „elterül, mint az ólajtó”. Akkor mondják, amikor valaki hatalmasat esik. Játékból megkérdezték tőlem, vajon van-e köze az ólajtónak az olajtóhoz. Vagyis a disznóól ajtajának az olajtartalmú tóhoz. Persze tréfa, de tény, hogy egy olajfolt, egy olajtó is

terjedhet. Hogy itt mégis az ólajtó a helyes, indoka a magyar népeletben való előfordulása. Az olajfolt új jelenség, az ólajtó viszont régi. Ráadásul ez utóbbira más szólás is vonatkozik: „akkora, mint egy ólajtó”. A nagy erős, magas emberre mondják. Biharban inkább így mondanák, nem bántó éllel: „nagy marha ember”.

Tehát az „összerúgja a patkót” helyett lehet „összerúgja a port” is, de a közös ló háta maradjon túros, a vaj inkább a fején legyen, és az ólajtó, a disznóólajtó pedig terüljön el, ha kirúgja a disznó.

Elhalványuló, kivesző szólások.

Állandósult szókapcsolatok nemcsak keletkeznek, hanem sokszor meg is szűnnek. Az egyik újságcikk címében ezt olvasom: „Gyurinak bekötötték a fejét.” Nos, mi történhetett Gyurival? Olvassuk tovább a cikket, s megtudjuk: „Kollégánk, T. György gondolt egyet, és megnősült. Azaz bekötötték a fejét, s mint a képen is látható...” Nos, ha Gyurinak bekötötték a fejét, amelyet csak lányok esetében szoktak cselekedni, házasságkötéskor, akkor talán „álljon meg a fátylás menet...”

És még néhány szólás, amelyet lassan eltemethetünk: „Próbál a hátsó kisajtókon bemenni.” Nos, vagy a kiskapun, vagy a hátsó ajtón. S ez sem kutya, vagyis ez sem semmi, Hódmezővásárhelyen egyébként fokozati különbség van a *nem semmi*, a *nem sēmmi*, és a *nem sömmi* jelentése között.

„Ennek megissza a böjtjét.” Vagyis ennek megissza a levét, vagy meglesz ennek a böjtje. Az már csak egy régi emlék: „Egy cipőben evezünk.”

Jó nagy cipő lehet! Szinte látom lelki szemeimmel, ahogy benne vagyunk, s evezünk. Persze az lenne a hagyományos, hogy egy cipőben

járunk, vagy egy csónakban evezünk. Tessék csak patikamérlegre vagy a mérleg serpenyőjére tenni a kérdést: „Van az életnek más serpenyője is.” Ezt az „életserpenyőt” azért meg kellene határozni! És mi van akkor a mérleg serpenyőjével? Maradjunk talán az evezésnél, ráadásul a Tiszánál: „kárászéletű”. Most már nem tudom, hogy kérész vagy kárász szeretnék-e lenni! De bízunk benne, hogy minden rendbe jön: „Kialakul az eredeti kerékvágás szerint.” Nos, inkább zötytyenünk vissza az eredeti kerékvágásba, hallgassunk még egy furcsa szólást: „Félkarú óriás voltam mobil nélkül.” Hát akkor mi a nemzet, ha már egy ember is félkarú óriás lehet, ráadásul mobil nélkül. Még bízom magamban, vagyis nem szeretném elénekelni a hattyúdalmat. De mire gondolt az, aki ezt mondta: „Hattyúdalként fogok visszavonulni.”

Nem tudom, miért, de minderről a szóláskeveredésről nekem a következő mondás jut eszembe: „Az igazi kolléga nemcsak segít, hanem be is tart.”

Mit mondjunk ezek után a kollegialitásról? Semmit, csak egy kis nyelvi emlék idéződik fel a közelmúltból: „A lomnici csúcs igen magas. De a szocializmus csúcsai még magasabbak.”

S vannak nemcsak magas, hanem határtalan dolgok is. Ilyen például: a hülyeség.

Ezek után most már – hattyúdalként – visszavonulok, de megfogalmazom reményemet: „Van ugyebár szólásszabadság, de remélhetőleg van szólás utáni szabadság is.”

S ide kívánczik a vicc az ötvenes évekből:

– Mi a különbség maga és a hamutartó között?

– ?

– Az, hogy a hamutartó itt marad.

Irodalom:

- Balázs Géza, 2001. *Miért jobb a sör a nőknél?* Kocsmafilozófia, aszfalköltészet, internetfolklor. Fekete Sas, Budapest
Bárdosi Vilmos főszerk., 2003. *Magyar szólástár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest